

Négyezer éves műemlékek az Alföldön

A szeri nemzetgyűlés után a hét vezér itt hét halmot emelt — olvashatjuk *Hornyik* Jánosnak, Kecskeméti tudós főjegyzőjének Pusztaszerről 1865-ben írt könyvében. Tanúsítja: szer síkján a hét halm ma is fennáll — bizonyítékként fel is sorolja rendre: Kovácsné Halma, Sáregyházi Halom, Szárnyék Halom, Vesszős Halom, Kártyás Halom, Császárné Halma, Lukás Halom.

Ma már tudjuk, hogy ezen a területen sokkal több halom van, mint hét; azt is, hogy a felsorolt halomnevek — egy kivételével — a XVIII. századból származnak részint a tulajdonosokra, a halom alakjára, részint kisebb-nagyobb eseményekre utalva. A kivétel: Sáregyházi Halom — ez a név középkori eredetű, mert tetején vályogból épült templom romjai találhatók.

Hornyik állításából mennyi a legenda, mi az, amit a helybeliektől hallott, vagy az, amit ő talált ki, azt ma már lehetetlen szétválasztani. Föltehető, hogy az egykori főjegyző azoknak a halmoknak nevét sorolta fel, melyek az akkori közhit szerint a honfoglaláshoz kapcsolódtak.

Ezeket a több nevű — kunhalom, órhalom, határhalm, kurgán — földépitményeket a közhit középkori eredetűeknek tartja. Mi az igazság? — kérdelem a neves régészt, Trogmayer Ottó múzeumigazgatót.

Több mint háromezer halom állt vagy áll ma is az Alföldön. A megyében a két legnagyobb és legmagasabb a már említett Császárné vagy Nagycsászárné halma — ez a múlt században még 15 méter magas volt. A másik a Szentés-Szegvár közt fekvő Sáp halom — tetején a középkori falu temploma állt. Ezek a halmok nem középkori eredetűek! Ásatásaink bizonyítják. Ezeket a furcsa földpiramisokat egy különlegesen fontos szerepet játszó nép hagyatékaiként tartjuk számon.

Mióta kutatják nálunk e halmok titkát?

A magyarországi kurgán kutatás a múlt századba vezethető vissza. E század elején elsődlegesen Debrecen környékén *Zoltay* Lajos tárt föl többet. A kutatók apró megfigyeléseiket lapokban publikálták is — ezeket — mint korai eredményeket — *Kőszegi* Frigyes foglalta össze. Az 1960-as években a szegedi egyetem régészeti tanszékének vezetője, *Gazda-pusztai* Gyula vezetett föltárásokat, az ő eredményeinek feldolgozója és továbbfejlesztője *Ecsedy* István. A jelenben egy megyei kollektíva folytatja ezt a munkát. Megjegyzem: e témával Moszkvától Los Angelesig foglalkoznak. Egyes kutatók szerint ugyanis ez a halmokat építő nép az indoeurópaiak, vagy indogermánok őse. Állítják azt is, hogy i. e. 2000 körül ők hozták be a háziállat Európába, pontosabban a Kárpát-medencébe. Következik tehát, hogy ezek a halmok — gyakorlatilag — négyezer éves piramisok!

Kultúrájuk megnevezésére — tudomásom szerint — többféle fogalmat használnak?

Igaz — nevezük okker-, kurgán- vagy gödör-sírok kultúrájának. E háromféle elnevezés mindegyike jellemző rá. Okker-sírok azért, mert általános volt a szokás, hogy a sírba apró okker-rögzéket helyeztek el. Nem tudjuk miért — talán mert az okker az élet színe, és a halott arcát velük — púderszerűen — bedörzsölték. Ez rendkívül vékony réteget alkotott, mert ha vastagabban kenték volna be, akkor a csontok megvörösödtek volna. A kurgán-sírok kultúra elnevezés adott: a Szovjetunió déli részétől, a Kaukázustól nyugatra egész Európán át így temetkeztek. A gödör-sírok azt jelenti, hogy a halmon belül többféle temetkezési szokás érvényesült — van, amikor csak gödört ástak, előfordul, hogy katarombaszerű sírt találunk, de arra is van példa, hogy a föld felszínén, tetején faszervezetet — házikót — emeltek a halott részére.

Hogy néz ki egy halom — belülről?

A föltárások adatai szinte egyöntetűek. Astat egy nagy gödört — ez az úgynevezett alapsír. Ezt a gödört vagy lefedik, vagy ki is bélelik gerendákkal. Így alakul ki a sírkamra. Ebbe a halottat egészen sajátos módon helyezik el: hátára fektetik, két keze a hasán nyugszik; térdeit az álláig felhúzzák. Az izomzat elpuhulása után a lábak ebből a helyzetből elmozdulnak, szétválnak. A halott csontváza ezután — úgynevezett — „békafekvés”-ben marad ránk. Ez a temetkezési mód igen jellemző erre a vándorló népre.

A sírkamrák mellékletei — látványosan — nagyon szegények. Ha azt vesszük, hogy háromezer kurgán van az Alföldön, és ha egybe öt embert temettek el, ez 15 ezer sír. Ebből a korszakból viszont mindössze két edényt ismerünk, nagyon ritkán kókések és kisebb-nagyobb rézgyöngyöcskék kerülnek elő. Ami a legmeglepőbb: prémium nemcsak a halottat tartották le, hanem a sírkamrákat is állati ürrel bélelték ki.

Erre a sírkamrára emelték a halmot a környező föld összehordásával. Emlékmű tehát a halom — emlékmű, akár az egyiptomi piramisok, vagy az indiai Tádzs Mahal. Míg azonban ezeket a rab-szolgák hada építette, e halmok a rokonok, a nemzetség tagjainak munkája halottuk nyugalmanak biztosítására. A halott nyugalma ugyanis az ő nyugalma is.

Ha meghal a család vagy a nemzetség egy másik tagja, akkor utántemetkezés következik. Találunk mellétemetkezést is. Mindkét esetben a halmot megpúposzák. Nagyban függ a halom nagysága a család, a nemzetség lélekszámától, gazdagságától, lehetőségeitől.

Tettek-e kísérletet a sírok ki-rablására?

A legenda, hogy ezekben a halmokban kincsek vannak, ma is él, miután eredetüket a közhit a hunokhoz, Attilához köti. Nem meglepő tehát, ha csaknem mindegyikben találunk rablóaknát. Ez egy külszerű fúrás. Szerencsére — több okból — a rablók becsapódtak. Először azért, mert a szél ezeket a halmokat egy kicsit arrébb tolt — vagyis: egyik oldalon le-

hordja, a másikon feltölti. Tehát központja eltolódott. A másik: nem biztos, hogy az alapsír már eleve pontosan centrálisan fekszik, tehát a rablók — mindkét esetben — mellé ásnak. A harmadik eset, hogy az omló, puha földbe — ráadásul titokban! — nem volt módjuk az alapsír hatolni. Találtak Magyarországon olyan beszakadt rablóaknát, amelyek a XVII—XVIII. századból származó betemetéssel.

Program szerint történik-e halmok föltárása?

Többféle lehetőségünk van — a körülmények megszabják programunkat. Egy kurgán föltárása ugyanis egy *erkölcsi akadályba* ütközik. Ha mi föltárunk egy halmot, ezzel meg is semmisítjük, tehát egy meglévő műemléket pusztítunk el. Miután ennyi halom műemlékké nyilvánítása lehetetlen, vannak esetek, amikor akceptálni kell egy-egy gazdaság kérését elhordásukra, de ezt csak abban az esetben engedélyezzük, ha a halmon sem templom, sem temető nincs, és szakszerűen átkutathatjuk. Térképünk pontosan jelzi — hogy úgy mondjam — „értékét”. Ezen a nyáron például Makó környékén két halm föltárását irányoztuk elő.

Összegezésként: mi e halmok kutatásának jelentősége?

Tudományosan föltárjuk egy olyan népket a hagyatékát, amelynek alapján következtethetünk eredetére, korára, mozgására, gazdasági életére, esetleg társadalmi berendezkedésére. Minden kis adatnak számos vetülete van: az áldozati máglyák állatcsontjainak, a prémekek, a falkorhadékoknak elemzése e korszak növény- és állatvilágára, az emberi csontok embertani vonatkozására vet fényt. Legutóbb például a szentesi múzeum igazgatója, *Hegedűs* Katalin Besenyő-halmán — a kurgán belső részében — egy egészen különleges értékű építményt talált. Szerkezete: alól négyszögletű, felül kerek. Ennek most keressük dél-országi párhuzamát, miután építkezési formájakat onnan hozták — fejezte be nyilatkozatát Trogmayer Ottó.

Az őstörténetben vannak fehér foltok. Ezekről tudásainknak-kutatóinknak is elképzelése még igen halvány. Apró adatokból — sok-sok munka révén — áll össze valami kép a négyezer évvel ezelőtti életéről. Most erről ennyit tudunk...

SZABÓ ENDRE

Budapesti levél

Hát lehet Szegedet elfelejteni? — így válaszolt *Rajz* János, a szegediek régi, kedvenc komikusára arra a kérdésemre, hogy emlékszik-e pályájának kezdetére, első sikereire?

Őt sem felejtették el a szegediek. Az idősebb nemzedék még jól emlékszik híres szerepeire, az „Egerek és emberek”-re, a „Szorocsinci vásár” kis ördögére vagy a „Coppélia” című népszerű balettel Coppélius mesterére. A fiatalok meg filmszerepeiben ismerték és szerették meg. *Rajz* János volt az a megbízható, ideális színész, akire mindig lehetett számítani. Ő, meg legjobb barátja, a másik kiváló jellemkomikus: *Sugár* Jenő, aki oly hirtelen és tragikus módon halt meg Szegeden, pályája delezőjén...

De most derűsebb dolgokról beszéljünk — mondotta *Rajz* János, szegedi emlékeit idézve. — Szegeden nagyon boldogok voltunk. A feleségem szegedi születésű volt, ez is Szegedhez kötött. Sétáltunk a Tisza partján, mutatni nekem a „Sárga Strand”-ot ahol gyermekkorában ingyen lehetett fürödni, majd az újszegedi nagy parkot, ahol bújjócskát lehetett játszani... Én ma is szegedinek érzem magam...

A művész felesége: *Süli* Manya — bájos, filigrán természetű, kedves hangú színésznő volt — két éve meghalt. *Rajz* János azóta nyugdíjba vonult, félszázados színészi múlt után; ma már csak ritkán vállal egy-egy filmszerepet. Eldegebb pesti, Galamb utcai otthonában és így gondolt vissza a szegedi szép időkre:

A felszabadulás után Szegeden volt az első állami színház. Olyan nagyszerű színházat nem is lehetett másként létrehozni, mint szabad lélekkel, boldog akarással! Amikor már nem kellett semmitől félnünk! Tiszta szívvel komédiáztunk. Jöttek hozzá a száműzött, kiváló művészek. *A zenekarban 100 zenész muzsikált*, az első két sort hozzá kellett venni a zenekarhoz a nézőtérből. Jól emlékszem az első igazgatókra, művészekre, akikkel együtt pályáztam. *Lehotay* Árpád, *Vaszy* Viktor, ők voltak az első igazgatók; nagy művészek, akik a felszabadulás után felléptek: *Pataky* Kálmán, *Beregi* Oszkár a lányával, *Leával* — ők a hosszú éhezés után jöttek Szegedre — jóllakni végre... — *Aztán* *Bessenyei*, *Simándy* József, *Lakatos* Gabi, és sokan mások. *Lehotay* és *Vaszy* csodálatosan magas előadásokat produkáltak! Hiszen a színházhoz is, akárcsak — *Montecuccoli* szerint a háború-

hoz —, 3 dolog kell: pénz, pénz, pénz... Jól emlékszem: a „*Hány János*”-hoz 60 tagú férfikórus számára 60 pár csizma és 60 katonaiöltöny készült a színház szabászatán, cipészműhelyében. A díszleteket pedig *Varga Mátyas* tervezte.

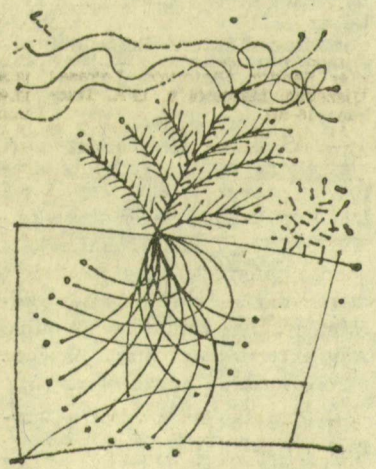
Aztán vége szakadt a szegedi történelmi szép napoknak... A nagy művészek szétszéledtek, pedig szívesen maradtak volna, mert mindnyájan szívükbe zárták Szegedet. Elcsábították őket a felszabadult városok, s a főváros színházai. *Rajz* János még 3 évig Szegeden maradt, itt aratta emlékezős sikereit, amelyekre e sorok írója, mint akkori szegedi színházi kritikus, még jól emlékszik. Aztán felkerült Budapestre. Egy kis színpadon százsor alakította a „*Peleskei nótárius*”-t s ezután a szériás 3 hónap után már kezében volt a szerződés a Nemzeti Színházzal.

Harminc év pergett le azóta életünk homokóráján... A művész mögött a sok-sok nagyobb és kisebb jellemábrázolás színpadon és filmen. — Melyik szerepére emlékszik vissza a legszívesebben? — kérdeztem.

— Mindegyikre, de különösen egyre a szegediek közül. A „*Szorocsinci vásár*” kis ördögére, aki mindig ott volt a színen — csak a közönségnek volt szabad észrevennie —, drótkötélen táncoltam, mókáztam, kacagtattam, mint Puck. „*A szentiváni álom*”-ban... Ott, Szegeden nagyon-nagyon boldog voltam, a szívem végképpen ott maradt...

Igy búcsúzott a felejthetetlen, kiváló művész rajtam keresztül a szegediek től s a várostól, ahol mint elismert, akkor, 3 évtizeddel ezelőtt ő volt a legboldogabb...

CSÁNYI PIROSKA

Konyvak és illúzió

A Budapestre induló expresszre Cegléden szálltam át. Átszállás után elfoglaltam a helyemet, majd elindultam az étkezőkocsi irányába, jobbra-balra billegve a kocsi folyosóján, néha elnézést kérve, néha pardont mormogva, ahogy továbbengedtek.

Nagy volt a forgalom. Minden asztal foglalt, hol is találok helyet? Ilyenkor — mindenki tudja — oda kéredezünk, ahol a legkevesebben vannak, vagy oda, ahol már csak nekünk van egy üres szék. Messziről észreveszem, hogy az egyik asztalnál nagyon szép, fekete hajú nő ül egyedül, piros ruhában, fekete, széleskarimájú kalapban, a kalapon a ruha anyagából készített szalag. A nő talán negyvenes, de nagyon közel a negyvenhez. Szemüvegéről vékony lánclóg le. Az asztalon magyar napilapok. Ez azért tűnik fel, mert francia lapot olvas. A kocsi elejéről átdöcögök a végéig. Szabad leülöm? Parancsoljon. Jön a pincér, egy üveg sört kérék. Hozza, kitöltöm. A nő előtt egy fél deci konyak. Kis fejbiccentéssel köszöntésre emelem a poharat. A konyakkal visszaköszön. A poharat az ablak felé tartja, figyeli az át-tetszően csillogó italt, anélkül, hogy egy kortyot inná.

Kinn zuhog az eső. Gondolom, úgy láthatta, az esőcseppek belerobbantak a pohárába. Megkérdézem, ért-e magyarul? Magyar, de ha akarom, beszélgethetünk franciaul is. A magyar mellett maradok.

Miért nem ivott? Ha egymásra köszöntjük a poharat, illik valamennyit inni is. Kérdéssel válaszol. Hova utazok, rendszeresen-e, vagy csak látogatóba? Családlátogatásra a Hajdúságba. Ő is családot látogat, csak messzebből és messzebbre. Párizsból a Nyírségbe.

A célunk közel van egymáshoz, de a kiindulópont? Meg kell tudnom azt is, hogy 56-ban ment ki a férjével, illetve akkor még udvarlójával. Férje kinn elvegyte az egyetemet, addig ő dolgozott, hogy fenn tudják magukat tartani. Férje az egyik nagy kiadó cégnél dolgozik. Párizst úgy emlegette, mint a fegyverek, a művészetek és a törvények városát. Nem emlékeztem, kitől származik az idézet, s arra sem, hogy tényleg Párizsra, vagy egész Franciaországra alkalmazta valaki valamikor. Akármelyikről is szólt az idézet, jó néhány évszázadot átfogott. Ő dívatszalonot nyitott. Férje el van foglalva, most nem utazhatott vele.

A poharat ismét az ablak felé tartja, átnéz rajta, leteszi. Mozdulatai rendkívül ökonomikusak, visszafogottak, semmi fölöslegesség. A beszédhez semmi gesztikulálás. Hangja kicsit fátyolos, kifejezései választékosak, modora udvarias, kedves. Egész lénye mégis valami belső feszültségről árul-

kozik, amit mintha percről percre le kellene győznie. Beszédetében közben többször viszatér férje munkájára.

Közeledtünk Debrecenhez. Megmondtam, benne is, a vele való beszélgetésben is gyönyörködtet, megismételhetetlenül kellemesen telt az idő, hiszen soha többet nem találkoztunk. Mosolygott, felemelte poharát, de most sem ivott. Tászkájából magyar című féldecis konyakos üveget vett elő, a címkén olvashatatlanság aláírás. Legutóbb, amikor együtt jártak itthon, a férje vette azzal, hogy soha ne bontsa fel, de míg fel nem bontja, mást se igyon. Íme, itt van, hozzá magával haza is. Nem iszik, azt szereti nézni, ha a konyakon átbukik a napfény, vagy az ital a pohárban felvidítja a szürkibe hajló világot, mint most is, ebben a nagy esőben. Kifizeti, a pincér majd megissza. További jó utat kívánva búcsúztunk el egymástól.

Pár hónappal később Budapestre kellett mennem. Az értekezlet előtt összetalálkoztam régi nyírségi ismerősömmel. Szóba került emlékezős utazásom. Tudta, kikről van szó. Egy faluból valók mindhárman. Ugyanarra az egyetemre jártak, amelyikre ő, csak más karra. A lány mindenképpen külföldre akart menni, udvarlója nem. Az egyik kiment, a

másik maradt — meséli ismerősöm. A kinti megismerte a munkakeresés, a munkanélküliség gyöttről bizonytalanságát. Az itthoni tizenöt éven keresztül levelezett. Megírta azt is, hogy alkoholista lett. Tizenegy évi párizsi tartózkodás után nyithatta meg a kis butikot. Az itthoni tizenöt év elteltével jött először haza a kinti. Találkoztak. A férj — tényleg férj — ekkor adta át a kis üveget. Csak a múltból beszéltek. A nő rendszeresen hazajön a szüleihez. Emlékeket keres, hogy élhessen. Esőben a föld szagát, eső után napfényt, a száradó deszkakerítés párolgását, anyja dűdölését, a poros padlón a régi-régi kócos babát. Emlékekből akar jövőt építeni.

Nemrég újból hallottam róla. A párizsi magyar nő, visszautazása után két hónapra vigyázatlanul lépett le a járdáról. Egy teherautó alá került. Ott halt meg a kerek alatt. A táskájában egy összetört kis üveget találtak, a címke ragasztóanyaga néhány üvegszilánkot összefogott. A címkén olvashatatlanság aláírás. Picike műanyagzacskóban föld, miniatűr kötegni széna, aranyszínű rózsák, erős átkötve. Találtak egy fényképet is, a kiömlő konyak enyhén elmosa. Néd-tetős ház, előtte a járdán két gyerek. Az egyik fiú, a másik lány. Tizenkét-tizenhárom évesek.

CSOHÁNYI ÁSZLÓ